

TEHNICI ȘI STRATEGII DE TRADUCERE ÎN VERSIUNILE ROMÂNEȘTI ALE ROMANULUI MAESTRUL ȘI MARGARETA DE MIHAIL BULGAKOV

10.5281/zenodo.3525136

Doctor habilitat în filologie, conferențiar cercetător **Inga DRUȚĂ**

e-mail: idruta@yahoo.fr

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

TRANSLATION TECHNIQUES AND STRATEGIES IN THE ROMANIAN VERSIONS OF THE *MASTER AND MARGARITA* NOVEL BY MIKHAIL BULGAKOV

Summary. A literary translation is evaluated according to several criteria: equivalence of meaning, transposition of all levels of the text (lexical, semiotic, cultural, stylistic), fidelity, rendering the intention of the text, following the same effect that the original produces. The paper analyzes, according to the criteria mentioned, the Romanian version of the novel *Master and Margareta* by Mikhail Bulgakov made by Natalia Radovici (1972).

Keywords: translation, equivalence, interpretation, fidelity, contextual disambiguation.

Rezumat. O traducere literară se evaluează conform mai multor criterii: echivalența semnificației, transpunerea tuturor nivelurilor textului (lexical, semiotic, cultural, stilistic), fidelitatea, redarea *intenției textului*, urmărirea aceluiași efect pe care îl produce originalul. În lucrare se analizează, potrivit criteriilor enunțate, versiunea în română a romanului *Maestrul și Margareta* de Mihail Bulgakov realizată de Natalia Radovici (1972).

Cuvinte-cheie: traducere, echivalență, interpretare, fidelitate, dezambiguizare contextuală.

În evaluarea traducerilor literare, se invocă frecvent fidelitatea ca un criteriu esențial de calitate. Potrivit lui Umberto Eco însă, fidelitatea traducerilor „nu reprezintă un criteriu care conduce la unica traducere acceptabilă (...). Fidelitatea este mai degrabă tendința de a crede că traducerea e mereu posibilă dacă textul-sursă a fost interpretat cu o pătimășă complicitate, este datorită de a identifica ceea ce constituie pentru noi sensul profund al textului și capacitatea de a negocia, în orice clipă, soluția care ne pare mai corectă” [1, p. 367].

Ideea centrală a lucrării lui Umberto Eco *A spune cam același lucru* [1] este că orice traducere literară stă sub semnul *negocierii*: „Traducătorul trebuie să negocieze cu fantoma unui autor adeseori dispărut, cu prezența copleșitoare a textului-sursă, cu imaginea încă nedeterminată a cititorului pentru care traduce (și pe care traducătorul trebuie să-l creeze, așa cum orice Autor își construiește propriul Cititor Model)” [1, p. 348]. Prin urmare, sub semnul negocierii stau și alte criterii de apreciere a unei traduceri literare: echivalența semnificației, transpunerea tuturor nivelurilor textului (lexical, semiotic, cultural, stilistic), redarea *intenției textului*, ritmul descriptiv, urmărirea aceluiași efect pe care îl produce originalul.

În cele ce urmează, vom pune în discuție versiunea în română a romanului *Maestrul și Margareta* de

Mihail Bulgakov semnată de Natalia Radovici (Polrom, 2014 – apărută pentru prima dată în 1972, la Minerva) din perspectiva criteriilor enunțate, iar pentru comparație, vom apela și la traducerea realizată de Vsevolod Ciornei (Cartier, 2002). Nu ne vom referi aici la numele proprii și la culturile, deoarece le-am abordat într-o altă lucrare [2].

Echivalența. Echivalența este o tehnică de traducere prin care se obține corespondența de semnificație nu prin transpunerea literală a mesajului din limba-sursă, ci prin identificarea unor mijloace de expresie din limba-țintă care au același sens și care urmăresc același efect pe care îl produce originalul. Se utilizează în special în cazul unor metafore, comparații, expresii idiomatice, eliptice sau aluzive, jocuri de cuvinte. Prima frază a romanului: „Однажды весною, в час небывало жаркого заката, в Москве, на Патриарших прудах, появились два гражданина” a fost echivalată de Natalia Radovici astfel: „La ceasul unui amurg învâpăiat de primăvară, la Moscova, în parcul Patriarșiei prudi, își făcură apariția doi cetățeni” (p. 7). Vsevolod Ciornei transpune secvența literală: „Într-o bună zi de primăvară, la ora unui asfințit de soare nemaipomenit de torid, la Moscova, la Lacurile Patriarhiei, și-au făcut apariția doi cetățeni” (p. 7). Ambele traduceri reproduc fidel sensul frazei, însă prima versiune este mai expresivă și mai apropiată de intenția autorului sub

aspect lexical și stilistic: *ceasul unui amurg învăpăiat/ час небывало жаркого заката*, pe când în *ora unui asfințit de soare nemaipomenit de torid* neologismele *ora* și *torid* distonează în text, iar ritmul descriptiv este perturbat.

Natalia Radovici recurge cu măiestrie la echivalență și în alte cazuri: „Кроме того, Берлиоза охватил *необоснованный*, но столь сильный страх, что ему захотелось тотчас же бежать с Патриарших *без оглядки*”/ „În același timp, îl surprinse așa, *din senin*, o spaimă atât de puternică, încât îi veni să fugă din preajma lacurilor *mâncând pământul*” (p. 8); „иностранец *покосился* на них”/ „străinul îi *privi cu coada ochiului*” (p. 11); „Бездомный подумал, рассердившись: «Вот *прищепился, заграничный гусь!*»”/ „Bezdomnâi gândi, înfuriindu-se: «Ian te uită cum *se ține scai* de noi *șmecherul acesta din străinătățuri!*»” (p. 13); „Тут иностранец *отколол такую штуку*: встал и пожал изумленному редактору руку”/ „Aici, străinul *făcu următoarea figură*: se ridică în picioare și îi strânse mâna redactorului-șef uluit” (p. 14); „навстречу редактору поднялся в точности тот самый гражданин, что тогда при свете солнца *вылепился из жирного зноя*”/ „în întâmpinarea redactorului-șef se ridică de pe o bancă un cetățean semănând leit cu cel care *se intrupase* mai înainte, în lumina soarelui, *din pâcla deasă a arșiței*” (p. 55); „С *холодеющим сердцем* Иван приблизился к профессору”/ „*Simțind că-i îngheață sângele în vine*, Ivan se apropie de profesor” (p. 58); „кот, громадный, как боров, *черный, как сажа или грач*, и с *отчаянными кавалерийскими усами*”/ „un motan uriaș, gras cât un porc, *negru ca tăciunele*, cu niște *mustăți de cavalerist date dracului*” (p. 60; în versiunea de la Cartier comparația se transpune literal și sună nefiresc: „motan (...) uriaș ca un porc, *negru ca funinginea sau ca cioara*”, p. 59); „Однако, – проворчал Двубратский”/ „*Se cam întrece cu gluma, bombăni Dvubratski*” (p. 70); „да что-то *ничего в волнах не видно*”/ „dar nu știu cum se face că *ni apare nimic la orizont*” (p. 71); „дела Ивана Николаевича, видно, *плоховаты*”/ „*situația lui Ivan Nikolaevici era cam albastră*” (p. 87); „Ах, *какая выходила скверная штука!*”/ „*Era de rău!*” (p. 100); „Начальству *втирают очки!*”/ „*Și-i duc cu preșul pe șefi!*” (p. 102); „Я, например, вчера с таким *познакомился, что любо-дорого!*”/ „*Ieri, de pildă, am făcut cunoștință cu unul – tată-tată!*” (p. 105); „Началась *какая-то канитель!*”/ „Înceru o *peltea plictisitoare*” (p. 106); „К осени надо было закупать нефть для парового отопления, *а на какие шиши – неизвестно!*”/ „La toamnă, trebuia cumpărată *păcura pentru calorifer, iar gologani – canci*” (p. 119); „Некоторое время председатель, *как баран, смотрел на*

ступеньки лестницы, но потом решил *плюнуть на это!*”/ „Câtva timp *președintele se uită ca îndobitocit* la treptele scării, pe urmă își zise *s-o lase baltă*” (p. 122); „Нет (...), не скажи, это *очень тонкий шаг*. Тут *вся соль* в разоблачении”/ „Nu (...), n-ai dreptate! Este o *inițiativă foarte subtilă*. Tot *hazul* va fi *dezvăluirea*” (p. 127); „*Здравствуйте, я ваша тетя!* – воскликнул Римский”/ „*Bonjur!* exclamă Rimski” (p. 128); „*дикая петрушка!*”/ „*aiureală!*” (p. 141); „*ни в коей мере* не интересовали”/ „*nu-l interesau nici de frică!*” (p. 144); „став уж совсем *мрачнее тучи!*”/ „*negru la față ca noaptea!*” (p. 145); „И вот тут *прорвало начисто*, и со всех сторон на сцену пошли женщины”/ „De aici încolo *se dezlănțuiră patimile* și, din toate părțile, femeile porniră spre scenă” (p. 156); „А тут еще кот выскочил к рампе и вдруг *рвякнул* на весь театр человеческим голосом: – Сеанс окончен! Маэстро! *Урежьте марш!*”/ „*Colac peste pupăză*, motanul veni rână la rampă, *răcnind*, pe neașteptate, cu glas omenesc: – Reprezentația a luat sfârșit! Maestre! *Trânțește un marș!*” (p. 159); „Воланд может *запорошить глаза и человеку похитрее!*”/ „Woland e în stare *să-l ducă de nas* și pe *unul mai ceva* ca Berlioz” (p. 165); „И, наконец, настал час, когда пришлось покинуть *тайный приют и выйти в жизнь!*”/ „În sfârșit, sosise *ceasul când trebuia să părăsească refugiul tainic și să iasă în arena vieții!*” (p. 173; Cartier: „Și, în fine, veni momentul când a trebuit să părăsească *azilul secret și să iasă în viață!*”, p. 173); „*He выдержали нервы*, как говорится”/ „*Nervii dădură chix, cum se zice!*” (p. 184); „стал *белее бумагу!*”/ „se dădu înapoi *alb ca varul!*” (p. 186); „Что означает вся эта *петрушка* с Ялтой?”/ „Ce înseamnă toată *halimaia* aia cu Ialta?” (p. 188); „человек этот – *не подарочек!*”/ „este o *poată bună!*” (p. 189); „На-те, *взял да и засбоил* ни с того ни с сего!”/ „Poftim, nitam-nisam a *început să dea din colț în colț!*” (p. 206); „Начиналась *какая-то чепуха!*”/ „A *început o adevărată babilonie!*” (p. 225); „Вот он, один из этих *штукарей* из Варьете, – слышался грозный голос над *онемевшим бухгалтером!*”/ „Iată-l pe unul din *ranglicarii* Teatrului de varietăți! se auzi o voce amenințătoare deasupra *contabilului care își pierdeuse graiul!*” (p. 238); „и тут же *мелькнула змейкой мысль...*”/ „de îndată *îl străfulgeră gândul perfid...*” (p. 243); „Возвращайся немедленно в Киев, – продолжал Азazelло, – сиди там *тише воды, ниже травы* и ни о каких *квартирах в Москве не мечтай*, ясно?”/ „Întoarce-te imediat la Kiev, continuă Azazello. *Stai acolo cuminte, nu crâcni și mută-ți gândul; n-ai să pupi niciun apartament la Moscova. Înțeles?*” (p. 245); „С *совершенно облегченной душой* Маргарита прилетела в спальню”/ „*Cu sufletul ușor ca un fulg*, zbură apoi în dormitor” (p. 283); „Итак, Марго, –

продолжал Воланд, *смягчая свой голос*, – чего вы хотите за то, что сегодня вы были у меня хозяйкой?"/„Așadar, Margot, urmă Woland, *căutând să dea o rezonanță mai blândă glasului său*, ce vrei drept răsplată pentru că astă-seară, la balul meu, ai făcut oporurile casei?” (p. 346); „Глаза у Аннушки полезли на лоб, когда она развернула сверточек”/„Când îl desfăcu, *rătasе cu gura căscată*” (p. 363); „В голове у Аннушки образовалась вьюга: «Знать ничего не знаю! Ведать ничего не ведаю!..»”/„Totul i se *învălmășea în cap*: «Nici usturoi n-am mâncat, nici gura mi-mi miroase!..»” (p. 363); „Я нарочно прибрала, чтобы кто не поднял, а то потом *поминай как звали!*”/„dinadins am ridicat-o, să n-o ia careva, că pe urmă – *prinde orbii, scoate-i ochii!*” (p. 364); „Боги! – воскликнул Пилат, – да ведь на вас *нет сухой нитки!*”/„O, zei! exclamă Pilat. Ești *ud până la piele!*” (p. 369); „вечерние тени *играли свою игру!*”/„umbrelle serii *își țeseau urzeala*” (p. 379; Cartier: „umbrelle serii *își jucau jocul!*”, p. 381); „Известный всей решительно Москве знаменитый театральный администратор *канул как в воду!*”/„Celebrul administrator de teatru, cunoscut literalmente de întreaga populație a Moscovei, *dispăruse de parcă l-ar fi înghițit pământul!*” (p. 410); „Да, квартира № 50 *пошаливала*, а поделаться с этим ничего нельзя было”/„Orice s-ar spune, apartamentul 50 *le dădea de furcă* și nimic nu se putea întreprinde în acest sens” (p. 414); „и тут понесла *околесину* о том, что она не отвечает за домоуправление, которое *завело* на пятом этаже *нечистую силу*, от которой *жизнь нету!*”/„și pe loc *înceri să înșire vrute și nevrute*, cum că ea nu răspunde pentru conducerea blocului care a *prăsit* la etajul patru *pe necuratul*, din pricina căruia *nu e chip să trăiască omul liniștit!*” (p. 417); „Вообще, шедшие в квартиру № 50 были *снаряжены как следует!*”/„În general, cei care se îndreptau spre apartamentul 50 *erau echipați cu tot dichisul!*” (p. 419); „Исключительно чистая работа, – шепнул один из вошедших”/„*Imprecabilă punere în scenă*, șopti unul din cei sosiți” (p. 420); „Уж вы мне верьте, – добавил кот, – я *форменный пророк!*”/„Credeți-mă, adăugă motanul, *ei sunt un profet sadea!*” (p. 444); „Нам уже понятно, что вы за гусь”/„Știm noi *ce poată ești!*” (p. 472).

Interpretarea. Pentru a transpune toate nivelurile textului (lexical, semiotic, cultural, stilistic) și a reda *intenția acestuia*, traducătorul trebuie mai întâi să-l interpreteze [1, p. 247]. Interpretarea facilitează înțelegerea textului, iar în consecință, și traducerea adecvată a acestuia. Tehnica interpretării este vizibilă în mai multe secvențe tălmăcite de Natalia Radovici. De exemplu, expresia eliptică *юбилейный голос* („заговорило это лицо *юбилейным голосом*”), după

interpretare (*юбилейный голос* = voce cu care se vorbește la festivități), este redată prin *glas solemn* (p. 78), deoarece transpunerea literală – *glas jubiliar* – nu i-ar fi sugerat nimic cititorului. Secvența „Это была *иглочка* беспокойства” a fost asociată de Natalia Radovici cu expresia *a avea un ghimpe la inimă*, de aceea a fost transpusă prin „Era *ghimpele* neliniștii” (p. 121), nu prin „Era *acușorul* neliniștii”, așa cum procedează Vsevolod Ciornei (p. 121).

În secvența „Какой там кот? – в злобе закричала девица, – *осел* у нас в филиале сидит, *осел!*”, traducătoarea a ținut cont de conotațiile diferite ale cuvântului *осел* în limba rusă și în limba română. În rusă, sensul figurat al termenului *осел* este „глупый, ленивый человек”, iar în română, *măgar* este „epitet dat unui om prost, încăpățânat sau obraznic”. Întrucât în română există mai multe conotații, misiunea traducătorului era să selecteze un lexem potrivit pentru dezambiguizarea contextului. Astfel, Natalia Radovici optează pentru *bou*: „Ce motan, dom'le? strigă fata în culmea furiei, avem un *bou* la noi la filială, un *bou în toată puterea cuvântului!*” (p. 235), termen ce redă exact conotația semnalată. Vsevolod Ciornei însă traduce *măgar*: „Care motan? strigă cu ciudă du-duia, un *măgar* șede în sucursala noastră, un *măgar!*” (p. 236), deformând intenția autorului, deoarece *măgar* sugerează în română, cel mai frecvent, că ar fi vorba despre o persoană obraznică.

Interpretarea și traducerea unor expresii este determinată de context. Astfel, contextul „будут порционные судачки а натюрель. *Виртуозная итука!*” a sugerat versiunea „se va servi șalău-nature. *O capodoperă a artei culinare!*” (p. 68).

Natalia Radovici apelează la interpretare și în alte situații: „*Тесно* мне, – вымолвил Пилат, – *тесно* мне! (...) – Сегодня душно, где-то идет гроза, – отозвался Каифа (...). – Нет, – сказал Пилат, – это не оттого, что душно, а *тесно мне стало с тобой*, Каифа...”/„*Мă înăbuș*, rosti Pilat, *mă înăbuș!* (...) – Astăzi e zăpușeală, undeva s-a dezlănțuit furtuna, observă Caiafa (...). – Nu, zise Pilat, nu zăpușeala e de vină, *mă înăbușă aerul pe care-l respir împreună cu tine*, Caiafa...” (p. 43); „и тут регент *разинул пасть!*”/„dirijorul *deschise gura, ca și când s-ar fi pregătit să zbiere!*” (p. 59; cf. traducerea de la Cartier: „dirijorul *își căscă botul!*”, p. 58); „И вот *проклятая зелень перед глазами* *растаяла, стали выговариваться слова*, и, главное, *Степа кое-что припомнил!*”/„Și iată că *petele acelea verzi se topiră în fața ochilor* lui Steopa, *cuvintele îi reveniră pe buze* și, mai ales, *își aminti câte ceva!*” (p. 96; versiunea lui Vsevolod Ciornei: „Și iată că *se topi blestemata verdeață din fața ochilor, începură a se pronunța cuvintele*, și, principalul, *Stiopa își aminti câte ceva!*”, p. 95);

„Ba! Nikanor Ivanovich, – заорал *дребезжащим тенором неожиданный гражданин* и, вскочив, приветствовал председателя *насильственным и внезапным рукопожатием*”/„Ia te uită pe cine-mi văd ochii! Nikanor Ivanovici! zberă cu glas spart, de tenor, cetăţeanul, *apărut nu se ştie de unde* şi, sărind în picioare, îl salută pe preşedinte printr-o *strângere de mână neaşteptată şi smulsă cu forţa*” (p. 116; Cartier: „Ia te uită! Nikanor Ivanovici, urlă cu un *tenor zdrăngănit* cetăţeanul *neaşteptat* şi, sărind de la masă, îl salută pe preşedinte printr-o *violentă şi subită strângere de mână*”, p. 116); „Она несла в руках отвратительные, тревожные желтые цветы. (...) *Hexороший цвет*”/„Purta în braţe un buchet de flori galbene oribile, *nelinişitoare*. (...) *O culoare care aduce neporoc*” (p. 169); „Солнце сожгло толпу и погнало ее обратно”/„*Soarele se abătuse dogoritor peste mulţimea grămădită* şi o gonise îndărăt” (p. 211; Cartier: „*Soarele arse* gloata şi o mânase înapoi”, p. 213); „старательный бухгалтер несся в таксомоторе, чтобы нарваться на *самопишущий костюм*”/„sâr-guinciosul contabil gonea cu un taxi ca să ajungă la *costumul năzdrăvan care ştia să scrie*” (p. 238); „Вот и пример, – мысленно говорила Маргарита тому, кто владел ею, – почему, собственно, я прогнала этого мужчину? (...) *Почему я выключена из жизни?*”/„Iată, de pildă, urmă în gând Margareta, vorbind cu *cel care-i stăpânea sufletul*. De fapt, de ce l-am alungat pe acest bărbat? (...) *De ce mi-e viaţa pustie?*” (p. 273; Cartier: „Iată şi un exemplu, îi spunea în gând Margarina *celuia care o posedă*, de ce, la o adică, l-am alungat eu pe bărbatul acesta? (...) *De ce sunt deconectată de la viaţă?*”, p. 274); „*Лунный свет лизнул ее с правого бока*”/„*O rază argintie o mângâia din dreapta*” (p. 285; Vsevolod Ciornei: „*Lumina lunii o linse din partea dreaptă*”, p. 287); „под ногами *блеснула луна*”/„sub picioarele sale *sclipi argintul lunii*” (p. 295; Cartier: „sub picioare *străluci luna*”, p. 297); „*лунный поток кипел* вокруг него”/„*suvoaiele argintii ale lunii se involburau* în jurul-i” (p. 349; Cartier: „*torentul selenar fierbea* în jurul lor”, p. 351); „кот полез в *лунный столб*”/„motanul se vârî într-un *mănunchi ţesut din raze de lună*” (p. 351; Cartier: „motanul se băgă în *stălpul selenar*”, p. 352); „от ступеней крыльца тянулась к постели *лунная лента*”/„de la treptele intrării spre pat se întindea o *fâşie de raze luminoase*” (p. 390; Cartier: „de la treptele cerdacului până la pat se întindea o *ranglică selenară*”, p. 392); „Потом крыши *сменились зеленью*”/„Apoi, în locul acoperişurilor, *apărură grădinile înverzite*” (p. 456; Cartier: „Apoi acoperişurile se *schimbară cu verdeaţă*”, p. 457); „раскинувшийся за рекою город с *ломаным солнцем* сверкающим в тысячах окон”/„oraşul de peste râu, *cu cioburi de soa-*

re scânteind în mii de ferestre” (p. 459); „видит одно и то же – *лунную дорогу*”/„*visează mereu acelaşi vis: un drum argintat de lună*” (p. 466; Cartier: „*visează unul şi acelaşi lucru – un drum selenar*”, p. 469); „эхо *запрыгало по безлюдным и безлесым горам*”/„*ecoul se rostogoli peste munţii golaşi şi pustii*” (p. 467; Cartier: „*ecoul prinse a sări prin munţii fără păduri şi fără oameni*”, p. 470); „Слушай *беззвучие*, – говорила Маргарита мастеры”/„Ascultă *glasul tăcerii*, îl rugă Margareta pe maestru” (p. 469); „Чего я испугался, *старый осел!*”/„De ce m-am speriat, *tont bătrân ce sunt!*” (p. 482; Cartier: „De ce m-am speriat, *măgar bătrân ce sunt!*”, p. 486); „*Извлечение* мастера”/„*Eliberarea maestrului*” (Cartier: „*Extragerea maestrului*”, titlu de capitol).

Echivalenţa semnificaţiei în traducere, pe lângă interpretare, este în relaţie cu alte două fenomene: sinonimia şi fidelitatea stilistică. În traducerea literară, experienţa şi măiestria traducătorului determină selectarea celui mai potrivit cuvânt dintr-o serie sinonimică în calitate de echivalent al unui termen din textul-sursă. Traducătorul trebuie să ţină seama de registru stilistic al textului, de vechimea sau nouitatea termenului, de circulaţia geografică şi socială a acestuia, de apartenenţa termenului la lexicul cult, popular sau regional etc.

Din această perspectivă, versiunea în română a romanului în discuţie semnată de Natalia Radovici conţine numeroase exemple de alegere a sinonimului potrivit registruului stilistic: „траурный плащ, *подбитый огненной материей*”/„*mantie îndoliată, căptuşită cu un material purpurii*” (p. 249; în versiunea lui Vsevolod Ciornei: „*pelerină de doliu, căptuşită cu material de foc*”, p. 250); „*Приближенные* утверждают, что это ревматизм, – говорил Воланд”/„*Sfetnicii apropiaţi* afirmă că este vorba de reumatism, spunea Woland” (p. 317; Cartier: „*Anturajul* afirmă că e reumatism, spunea Woland”, p. 319); „Я пойду вперед, – продолжала Низа, – но ты не иди по моим пятам, *отделись от меня*. (...) *Когда перейдешь поток...*”/„Voi pleca înainte, continuă Niza, dar tu să nu vii îndată după mine. *Mai adastă*. (...) *Când ai să treci peste râuleţ...*” (p. 385; Cartier: „Eu plec înainte, continuă Niza, dar tu să nu mergi în urma mea, ci *distanţează-te de mine*. (...) *Când vei trece de torent...*”, p. 387); „*Это интересно, интересно...*”/„*Demn de luat aminte, demn de luat aminte...*” (p. 397); „Воланд подозвал к себе Азazelло и *приказал* ему: – *Лети к ним и все устрой*”/„Woland îi făcu semn lui Azazello să se apropie şi-i *porunci*: – *Zboară la ei şi rânduieste totul*” (p. 442); „*Распоряжений никаких не будет* – вы исполнили все, что могли”/„*Nu am de dat nicio poruncă*. Aţi făcut tot ce s-a putut” (p. 444).

Explicitarea. Umberto Eco, în lucrarea sa *A spune cam același lucru*, îi avertizează pe traducători că nu trebuie nici să sărăcească, dar nici să îmbogățească excesiv textul unui autor. În același timp, semioticianul italian recunoaște: „Uneori suntem furați de ispita de-a spune mai multe, nu numai fiindcă textul original e de neînțeles, ci și pentru că ne considerăm obligați să subliniem o opoziție de concepte, strategică în desfășurarea povestirii” [1, p. 107]. Astfel, în unele situații, traducătorul „spune mai multe” decât originalul, recurgând la tehnica explicitării.

În versiunea română a romanului *Maestrul și Margareta* semnată de Natalia Radovici am identificat o serie de explicitări, justificate fie prin intenția de clarificare a textului auctorial, fie prin nevoia de a găsi mijloace de expresie care „trebuie să producă același efect pe care-l viza originalul” [1, p. 79; subl. aut.].

Explicitarea este în relație strânsă cu interpretarea textului, vădind măiestria traducătorului, cf.: „В тот час, когда уж, кажется, и сил не было дышать (...), – никто не пришел под липы, никто не сел на скамейку, пуста была аллея”/„La ceasul acela, când abia mai puteai răsufla de zăpușeală (...), nimeni nu poposea sub umbra teilor, nimeni nu ședea pe vreo bancă; de la un capăt la altul aleea era pustie” (p. 8); „Жизнь Берлиоза складывалась так, что к необыкновенным явлениям он не привык”/„Berlioz dusese o viață care nu-l deprinsese cu fenomene nefirești, ieșite din comun” (p. 9); „Словом – иностранец”/„Într-un cuvânt, un străin, om de pe alte meleaguri” (p. 11); „Жены нет? – почему-то тоскливо спросил Пилат, не понимая, что с ним происходит. – Нет, я один.”/„Nevastă ai? Întrebă apoi Pilat, melancolic, fără să înțeleagă ce-i cu el. – Nu, sunt singur, nu am pe nimeni.” (p. 37); „если с этой минуты ты произнесешь хотя бы одно слово, заговоришь с кем-нибудь, берегись меня!”/„dacă din clipa asta mai scoți un singur cuvânt, dacă mai vorbești cu cineva, atunci păzește-te de mânia mea!” (p. 38); „Все та же непонятная тоска, что уже приходила на балконе, пронизала все его существо”/„Aceeși mahnire inexplicabilă, aceeași întristare adâncă ce-l mai cuprinsese pe când șezuse în balcon îi străbătea acum întreaga făptură” (p. 42); „Умеешь ты жить, Амвросий! – со вздохом отвечал (...) Фока”/„Știi să trăiești, Ambrozie! răspunse cu un oftat admirativ Foka” (p. 68); „Ах так?! – дико и затравленно озираясь, произнес Иван”/„Așa, vasăzică? rosti Ivan, aruncând în jur uitături de fiară încolțită” (p. 86); „Проглотив слюну, Никанор Иванович заворчал, как пес”/„Înghițindu-și saliva, Nikanor Ivanovici mârâi ca un dulău morocănos” (p. 123); „Римский стукнул себя кулаком по голове, плюнул и отскочил от окна”/„Rimski își dădu un

pumn în cap, scuipă cu năduf și se îndepărtă iute de fereastră” (p. 186); „Лжедмитрий, – сказал Варенуха”/„Falsul Dimitrie! făcu haz de necaz Varionuha” (p. 128); „шумно катилась в подворотню вода”/„se rostogoleau cu zgomot în gang șuvoaie năvalnice” (p. 173; cf. versiunea lui Vsevolod Ciornei: „apa se cotilea gălăgios în curte”, p. 173); „Слава богу! Нашелся хоть один храбрый! Все разбежались, все предали!”/„Slavă Domnului! Bine că s-a găsit totuși un om curajos! Toți au luat-o care încotro, ca potârnicile, toți l-au trădat!” (p. 230); „Заглянув угасающим глазом за арку, где в какой-то явной передней дожидались три человека...”/„Aruncând o privire stinsă ca de muribund pe sub arcadă și văzând că în încăperea ce putea fi numită camera de așteptare ședea trei pacienți...” (p. 258); „надпись (...) заставила Маргариту испустить хищный задушенный вопль”/„inscripția (...) o făcu pe Margareta să scoată un țipăt înăbușit de fiară” (p. 289); „Так вот-с: мессир холост, как вы, конечно, сами понимаете. Но нужна хозяйка, – Коровьев развел руками, – согласитесь сами, без хозяйки...”/„Așadar, messire este celibatar, după cum vă dați seama, desigur. Dar are nevoie de o stăpână a casei, de o amfitrioană – Koroviev făcu un gest de neputință – recunoașteți și dumneavoastră că fără amfitrioană...” (p. 308); „монашески шептала Тوفана”/„șopti Tofana pe un ton sfielnic de călugăriță” (p. 327; Cartier: „șoptea călugărește Tofana”, p. 329); „В капителях колонн, когда погасало электричество, загорались мириады светляков, а в воздухе плыли болотные огни”/„În capitelurile coloanelor, pe măsură ce se stingea lumina electrică, se aprindeau miliarde de licurici, iar în văzduh pluteau lumini înnegurate de mlaștină” (p. 333; Cartier: lumini de mlaștină, p. 334); „Тогда Могарыча перевернуло кверху ногами и вынесло из спальни Воланда через открытое окно”/„Atunci Mogarâci se întoarse în văzduh cu picioarele în sus și, purtat de o forță nevăzută, ieși din dormitorul lui Woland prin fereastra deschisă” (p. 354); „человек в капюшоне (...) подняв руку, сказал...”/„omul cu glugă (...) ridicându-și mâna în chip de salut, rosti...” (p. 369); „Ах, мессир, можно ли променять холостую свободу на тягостное ярмо!”/„Ah, messire, cum poți să schimbi libertatea de holtei pe jugul greu de om însurat!” (p. 444); „Вот видишь, видишь, нас не оставляют!”/„Vezi, nu ne lasă, se interesează de noi!” (p. 450); „Зачем вы меня тревожите, Аزازелло? – спросила Маргарита, – как-нибудь!”/„De ce îmi dai emoții, Azazello? îl întrebă Margareta. Cumva o să trăim noi!” (p. 451).

În intenția de a produce același efect pe care îl viza originalul și a reda structurile textului în profunzime, traducătoarea uneori pare să „spună mai mult”: „В

саду было тихо”/„În grădină stăruia o tăcere adâncă” (p. 39); „Майское солнце светило нам”/„Soarele de mai ne zâmbea” (p. 171); „Ураган терзал сад”/„Uraganul devasta cu furie grădina” (p. 367), însă în unele cazuri poetizează exagerat expresiile exacte ale autorului: „На дверях первой же комнаты в этом верхнем этаже виднелась крупная надпись «Рыбно-дачная секция»”/„La etaj, pe prima uşă se lăfăia o inscripție cât toate zilele: «Secția Pescari – Vilegiaturişti»” (p. 67); „Здесь стояли шкафы и стеклянные шкафики...”/„Aici tronau dulapuri și dulărioare de sticlă...” (p. 106); „золотые часы с цепочкой, которые до этого были у финдиректора в жилетном кармане”/„ceasul de aur cu lanț al directorului financiar, ceas care până atunci sălăşluise în buzunarul vestei lui Rimski” (p. 146); „В окне уже была ночь”/„De afară, noaptea se uita pe fereastră” (p. 262).

În traducerea literară, se utilizează și alte tehnici de adaptare pragmatică la nivel lexical, cum ar fi:

▪ **generalizarea:** „Стой! Да это червонцы!”/„Stai! Apăi, ăştia-s bani!” (p. 150; în perioada țaristă, червонец desemna o monedă de aur, iar în anii '30, când are loc acțiunea romanului, termenul numea o bancnotă de zece ruble, însă în contextul scenei descrise, important era să se sugereze ideea că „ploua cu bani”, nu neapărat cu bancnote de zece ruble); „Так поражает молния, так поражает финский нож!”/„Astfel lovește fulgerul, și tot așa pumnalul!” (p. 170); „И раскосые монгольские глаза, и лица белые и черные сделались безразличными”/„Atât chipurile mongole, cât și chipurile albe și cele negre deveniră indiferente” (p. 331); „Даже в наступавших грозových сумерках видно было, как исчезало ее временное ведьмино косоглазие и жестокость и буйность черт”/„Până și în penumbra amurgului dinainte de furtună se vedea cum dispare treptat aerul ei de vrăjitoare, cruzimea trăsăturilor” (p. 453);

▪ **specificarea:** „Аннушка спрятала находку за пазуху”/„Vârî bocceluța în sân” (p. 363; находка este un termen general, iar bocceluță – unul concret);

▪ **omisunea:** „Вожатая рванула электрический тормоз”/„Vătămănița frână cu disperare” (p. 56; s-a omis termenul электрический, dar s-a compensat prin (frână) cu disperare); „О чем, товарищи, разговор! – возражал новый Иван ветхому, прежнему Ивану”/„Ce să vorbim, tovarăși! obiectă Ivan cel nou, la spusele celuilalt” (p. 142); „Зал облегченно шевельнулся”/„Prin sală trecu un freată” (p. 149); „Каждый год, лишь только наступает весеннее праздничное полнолуние...”/„În fiecare an, primăvara, pe lună plină...” (p. 480); „обнаружилась другая статья, где автор ее предполагал ударить, и крепко ударить, по Пилагчине и тому богомазу, который вздумал про-

тащить (опять это проклятое слово!) ее в печать”/„apăru un articol (...) în care autorul cerea să se lovească și să se lovească tare în «pilatism» și în cel care și-a pus în gând să-l strecoare (din nou același cuvânt afurisit) în presă” (p. 175; богомаз înseamnă „iconar”, adică pictor de icoane, mai frecvent „iconar prost”, însă Bulgakov îl utilizează în context cu sensul de „proslăvitor al lui Dumnezeu”; traducătoarea a decis să omită termenul, ceea ce nu afectează mesajul integral al secvenței).

În acest context, se impune discuția despre pierderile și câștigurile inerente unei traduceri literare. În unele situații, traducătorii se confruntă cu blocaje de transfer, în special în cazul unor culturi (cuvinte-realități) sau al jocurilor de cuvinte, și atunci fie omit termenii-problemă, fie recurg la note de subsol.

Fraza „Разве я похож на юного бродячего юродивого, которого сегодня казнят?” conține un lexem specific: юродивый, care înseamnă „ciudat”, „smintit”, dar și „omul lui Dumnezeu”, „nebun întru Hristos”. Natalia Radovici transpune secvența astfel: „Semăn eu oare cu băiețandrul care astăzi va fi executat?” (p. 43), în care s-au omis și юродивый, și бродячий „pribeag, hoinar”, ceea ce constituie o pierdere. Vsevolod Ciornei este mai aproape de original: „Semăn eu oare cu ținutul june vagabond care va fi executat azi?” (p. 42), însă aici distonează din punct de vedere stilistic june, cuvânt învechit și familiar care desemnează un tânăr. Fiind vorba despre Yeshua (Hristos), nu se putea folosi expresia „nebun întru Hristos”, dar nici „omul lui Dumnezeu”, pentru că replica îi aparține lui Pilat, care credea în zei, nu într-un Dumnezeu unic.

Constatăm o pierdere și în transpunerea expresiei „какие-то бродячие фантазеры” prin „niște vânzătorii nomazi” (p. 394); Vsevolod Ciornei traduce adecvat: „niște visători vagabonzi” (p. 396). În comparația „Он полз медленно, как гусеница” (este vorba despre tren), Natalia Radovici alege un echivalent nepotrivit: „Se târa încet, ca o șenilă” (p. 297), în loc deomidă.

Dintre tehnicile de adaptare pragmatică la nivelul propoziției, menționăm:

▪ **substituția:** „А жаль! – отозвался задира-поэт”/„Păcat! replică arțăgos poetul.” (p. 15; substantivul задира a fost substituit prin adverbul arțăgos); „Но нет, нет! Лгут обольстители-мистики, никаких Караибских морей нет на свете...”/„Dar nu-i adevărat, nu, nu! Sunt minciunile unor mistici care caută să te ademenească! Nu există pe lume nicio Mare a Caraibilor...” (p. 74; verbul лгут a fost substituit prin substantivul minciuni, iar substantivul обольстители a fost desfășurat într-o atributivă);

▪ **transpunerea:** „В полутьме что-то тускло отсвечивало”/„În penumbră desluși un reflex tulburător” (p. 91);

▪ **integrarea:** „До чрезвычайно обострившегося слуха финдиректора вдруг донеслась отчетливая милицейская трель. Сама по себе она уж никогда не сулит ничего приятного.”/„Deodată, auzul încordat la culme al lui Rimski înregistrează trilul limpede al unui milițian, care, la drept vorbind, nu prevestește niciodată ceva bun.” (p. 185); „Квартира в Москве? Это серьезно.”/„O locuință la Moscova nu e de lepădat!” (p. 240); „Так вот, как и было сказано, дело тянулось таким образом до субботнего рассвета. Тут прибавились новые и очень интересные данные.”/„Așadar, după cum am mai spus, lucrurile au durat în felul acesta până în zorii zilei de sâmbătă, când s-au adăugat date noi și foarte interesante.” (p. 414);

▪ **fragmentarea:** „Ах, как я взволновалась, когда этот барон упал, – говорила Маргарита, по-видимому, до сих пор переживая убийство, которое она видела впервые в жизни.”/„Ah, ce tulburată am fost când l-am văzut prăbușindu-se! urmă ea, aflându-se, pesemne, încă sub impresia asasinatului. Pentru prima oară în viața ei asistase la o crimă!” (p. 342);

▪ **modificarea topicii:** „Да, благодарного слушателя получил Иван Николаевич в лице таинственного похитителя ключей!”/„Da, misteriosul hoț de chei era pentru Ivan Nikolaevici un auditor ideal.” (p. 163); „У меня кружится голова от всех этих непонятностей”/„Simt că toate aceste lucruri, pe care

nu le înțeleg, mă amețesc” (p. 279); „Поразительные травы оставила в наследство поганая старушка, моя бабушка!”/„Bătrânică afurisită, bunică-mea, mi-a lăsat drept moștenire niște ierburi uimitoare!” (p. 317); „Воланд перестал быть видим во мгле.”/„În pâcla ce se lăsase, Woland nu se mai vedea.” (p. 445).

În concluzie, susținem că din analiza efectuată rezultă justetea ipotezei lui Benveniste [3: 228]: traducem idei, nu cuvinte, de aceea în traducerea literară literalismul reprezintă o strategie nerecomandabilă. Se va tinde spre fidelitatea semantică, obținută prin diverse tehnici și strategii de traducere.

BIBLIOGRAFIE

1. Eco U. A spune cam același lucru. Iași: Polirom, 2008. 400 p.
2. Druță Inga. Cultural mediation strategies and techniques in the Romanian versions of the novel *The Magister and Margareta* by Mihail Bulgakov. In: *Identity and Dialogue in the Era of Globalization*. Târgu-Mureș: Arhipelag XXI Press, 2019, p. 52-56.
3. Benveniste É. *Problèmes de linguistique générale II*. Paris: Gallimard, 1974. 288 p.

Surse

- Bulgakov, Mihail. *Maestrul și Margareta*. Chișinău: Cartier, 2002 (trad. Vsevolod Ciornei).
- Bulgakov, Mihail. *Maestrul și Margareta*. Iași: Polirom, 2014 (trad. Natalia Radovici).

Andrei Mudrea. *Răpirea Europei*. 2014, t. a. p. 100 × 240 cm